

Andrzej Pelisiak*

Materiały neolityczne i z epoki brązu z Bieszczadów Wysokich. Odkrycia z 2016 roku

Neolithic and Early Bronze Age material from High Bieszczady Mts. Discoveries 2016

The surface surveys carried out in 2016 in the High Bieszczady Mts. were focused on the massifs of Połonina Caryńska, Połonina Wetlińska, Wielka and Mała Rawka, Wielki and Mały Dział and on the region Wetlina-Moczarne. Field works resulted in discovery of 29 new archaeological sites. Except one of them all the sites come from Neolithic and Early Bronze Age. They are located in various landscapes, first of all on the high altitude Sub-Alpine zones (1000–1300 m a.s.l.). The discovered sites confirm mountain transhumance practiced in the High Bieszczady Mts. during the Neolithic and Bronze Age.

KEY WORDS: Neolithic, Early Bronze Age, Bieszczady Mts. transhumance

Submission: 09.01.2017; acceptance: 27.11.2017

WPROWADZENIE

Diagramy pyłkowe z Bieszczadów Wysokich (Wołosate, Smerek, otoczenie Tarnawy) dostarczają palinologicznych informacji o aktywności człowieka na tych terenach od ok. 3200 BC. Początkowo, dla okresu 1500 lat, rejestrowano w nich pyłkowe przejawy wypasów zwierząt. Dla okresu odpowiadającego późnej epoce brązu i czasom późniejszym, pojawiają się również pyłkowe wskaźniki upraw zbóż (M. Ralska-Jasiewiczowa 1972; 1980). Te, dość wyraźne, palinologiczne wskaźniki gospodarki odpowiadające chronologicznie późnemu neolitowi i wczesnej epoce brązu, nie znajdowały potwierdzenia w źródłach archeologicznych z tych terenów. Poza odosobnionym znaleziskiem jednego fragmentu wióra z rogowca menilitowego z Połoniny Caryńskiej (P. Valde-Nowak 1991), z Bieszczadów Wysokich do 2012 roku nie były znane inne, neolityczne i wczesnobrązowe materiały (np. A. Pelisiak 2013a; 2013b; 2014a; M. Parczewski, A. Pelisiak, K. Szczepanek 2013; 2016; P. Valde-Nowak 1988). Informacje z diagramów pyłkowych

oraz brak materiałów pradziejowych z Bieszczadów Wysokich były inspiracją do podjęcia tam badań terenowych. W latach 2012–2015 odkryto stosunkowo liczne stanowiska datowane na neolit i wczesną epokę brązu (A. Pelisiak 2013a; 2014b; 2016a; A. Pelisiak, Z. Maj 2013; A. Pelisiak, Z. Maj, Ł. Bajda 2015). Badania powierzchniowe w Bieszczadach Wysokich kontynuowano w 2016 roku. Skupiono się na penetracjach masywów Wielkiej i Małej Rawki, Wielkiego i Małego Działu, Połoniny Caryńskiej i Połoniny Wetlińskiej. W rezultacie przeprowadzonych prac odkryto 28 nowych stanowisk archeologicznych, a w jednym przypadku (Wetlina, stan. 16) zebrano materiały poszerzające chronologię tego stanowiska. Odkryte stanowiska leżą w granicach administracyjnych powiatów: bieszczadzkiego (Bukowe Berdo, Wielki i Mały Dział, Wielka i Mała Rawka, Połonina Caryńska) oraz leskiego (Połonina Wetlińska i Moczarne), w obrębie Bieszczadzkiego Parku Narodowego¹.

MATERIAŁY

Odkryte stanowiska leżą w granicach administracyjnych powiatów: bieszczadzkiego (Bukowe Berdo), Wielki i Mały Dział, Wielka i Mała Rawka, Połonina Caryńska) oraz leskiego (Połonina Wetlińska i Moczarne). Są reprezentowane przez pojedyncze znaleziska, a w kilku przypadkach, przez większe zbiory przedmiotów krzemieniarskich.

Bukowe Berdo, stan. 1

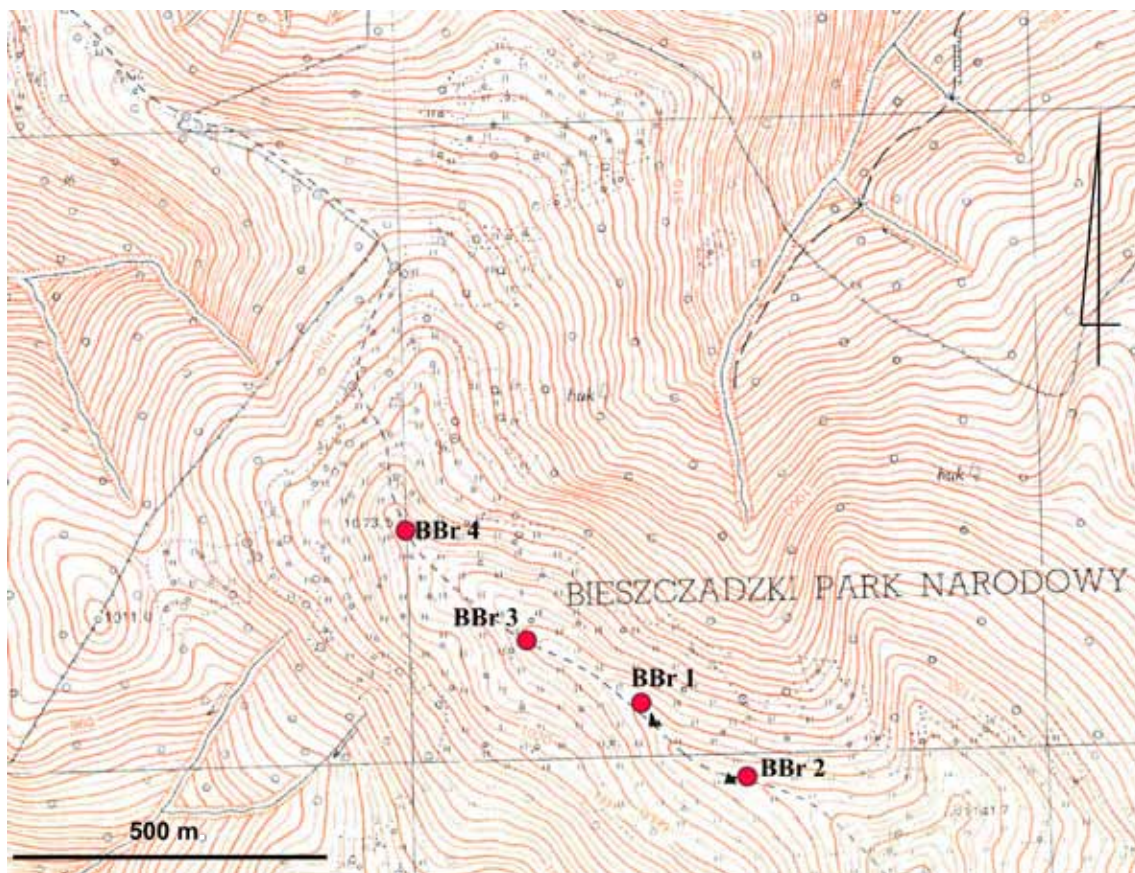
Lokalizacja: grzbiet w NW części Bukowego Berda, w strefie obecnej połoniny, na kulminacji szerokiego garbu, ok. 30 m na SE od małej grupy skałek, wysokość ok. 1120 m n.p.m., (ryc. 1).

Materiały: okruch czarnego rogowca menilitowego z jedną płaszczyzną naturalną, na jednej ścianie negatyw jednego odbitego odłupka od węższej ścianki oraz negatyw odbicia przeciwstawnego od krawędzi retuszowanej na stronie przeciwnej; węższa ścianka retuszowana na kształt zatępiska; na wszystkich krawędziach ślady zatartych wyłuszczeń; wymiary: 23×17×9 mm (ryc. 8:A).

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

¹ Autor poczuwa się do miłego obowiązku podziękowania Dyrekcji i Pracownikom Bieszczadzkiego Parku Narodowego za pomoc w prowadzonych badaniach.

* Instytut Archeologii UR, ul. Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów

Ryc. 1. Bukowe Berdo, stan. 1–4. Lokalizacja stanowisk
 Abb. 1. Bukowe Berdo, Fst. 1–4. Lage der Fundstellen

Bukowe Berdo, stan. 2

Lokalizacja: grzbiet w NW części Bukowego Berda, w strefie obecnej połoniny, w bezpośrednim sąsiedztwie grupy skałek, wysokość ok. 1150 m n.p.m. (ryc. 1). Materiały krzemieniarskie odkryto przy skałkach, na NW i N od prawie pionowej ścianki o wysokości ok. 4 m. Obszar ten, to niewielkie wypłaszczenie terenu w obrębie rozległego plateau. Plateau rozciąga się na NW i W od ścianki skalnej przechodząc w łagodny stok do wysokości ok. 1120 m n.p.m. Skraj połoniny w tej części Bukowego Berda tworzą trzy kompleksy skałek o wystawie SW. Na wysokości tych skałek lokują się trzy źródła. Skałka, u podnóża której odkryto materiał archeologiczny, tworzy najlepszą w okolicy ochronę przed wiatrem i zacinającym deszczem.

Materiały: 1 okruch czarnego rogowca menilitowego z częściowo zachowaną powierzchnią naturalną z negatywami pojedynczych odbić na dwóch ściankach; jedna krawędź z jednostronnym mikroretuszem prawdopodobnie użytkowym; wymiary: 29×15×7 mm (ryc. 8:B); 1 łuszczeń wielobiegunowy z czarnego rogowca menilitowego, bieguny ostre i tępe, wszystkie krawędzie złuszczone, jedna krawędź dodatkowo retuszowana jednostronnie; wymiary: 19×17×10 mm (ryc. 8:C); 1 złuszczonej okruch z surowca podobnego do krzemienia birzańskiego; wymiary: 18×18×13 mm.

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Bukowe Berdo, stan. 3

Lokalizacja: na grzbiecie na kulminacji Bukowego Berda, w strefie obecnej połoniny, wysokość ok. 1120 m n.p.m., ok. 250 m na NW od stanowiska Bukowe Berdo 1 (ryc. 1).

Materiały: łuszczeń dwubiegunowy z czarnego rogowca menilitowego, jeden biegun ostry, drugi tępy; wymiary: 26×24×10 mm (ryc. 8:D).

Chronologia: neolit/wczesna epoka brązu.

Bukowe Berdo, stan. 4

Lokalizacja: grzbiet w NW części Bukowego Berda, w strefie obecnej połoniny, wysokość ok. 1050 m n.p.m. (ryc. 1).

Materiały: 6 drobnych fr. ceramiki nowozytniej.

Wielki Dział, stan. 1

Lokalizacja: kulminacja szerokiego grzbiету Działu, wysokość ok. 1190 m n.p.m. (ryc. 2).

Materiały: złuszczonej okruch rogowca menilitowego, wymiary: 28×17×15 mm.

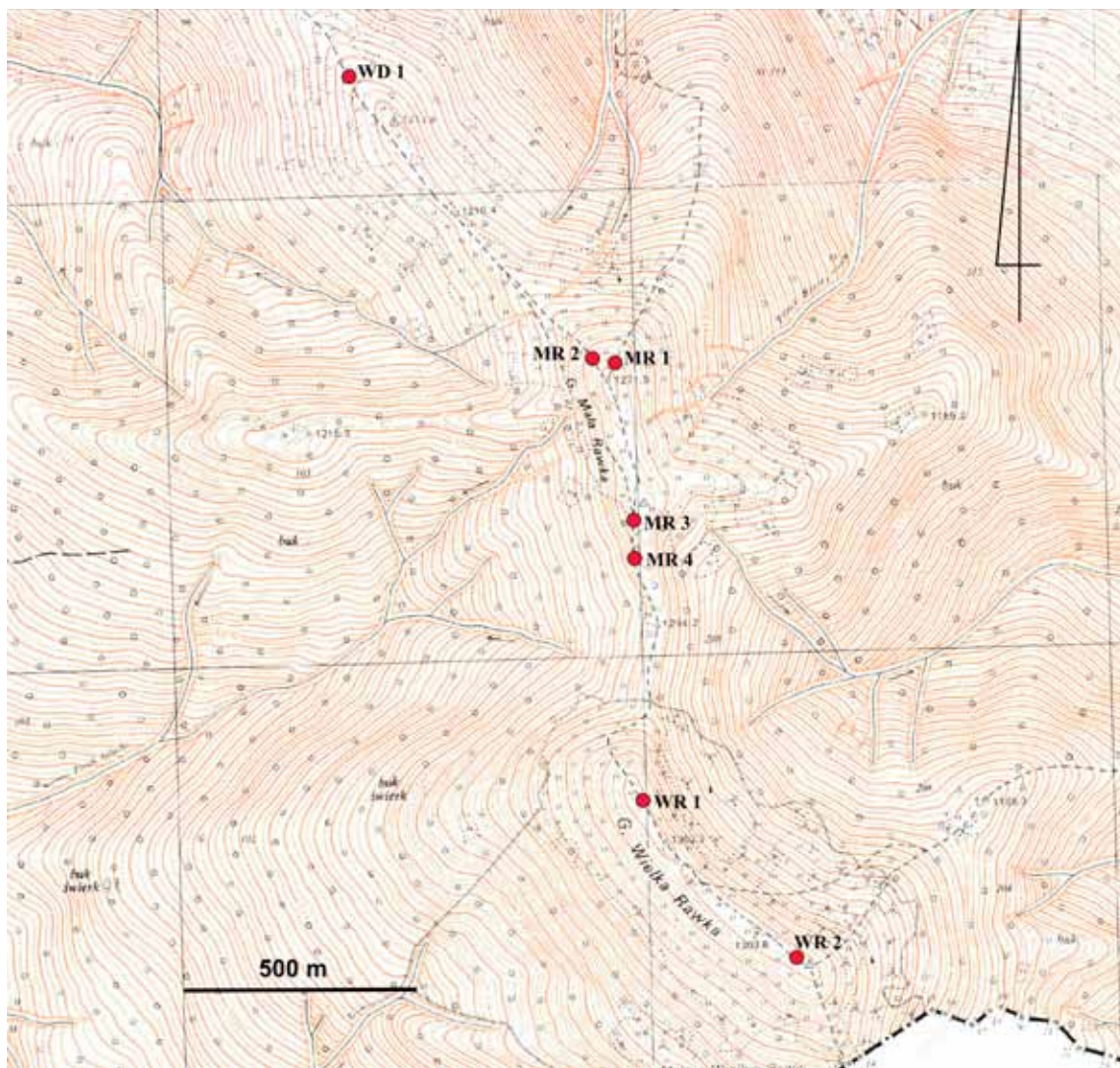
Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Wielki Dział, stan. 2

Lokalizacja: kulminacja szerokiego grzbiету Wielkiego Działu, wysokość ok. 1000 m n.p.m. (ryc. 3).

Materiały: złuszczonej okruch czarnego rogowca menilitowego, jedna krawędź retuszowana dwustronnie, druga jednostronnie, wymiary: 26×15×13 mm.

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Ryc. 2. Wielki Dział, stan. 1 (WD1), Mała Rawka, stan. 1, 2, 3 i 4 (MR1, MR2, MR3, MR4), Wielka Rawka, stan. 1 i 2 (WR1, WR2). Lokalizacja stanowisk

Abb. 2. Wielki Dział, Fst. 1 (WD1), Mała Rawka, Fst. 1, 2, 3 und 4 (MR1, MR2, MR3, MR4), Wielka Rawka, Fst. 1 und 2 (WR1, WR2). Lage der Fundstellen

Połonina Caryńska, stan. 2

Lokalizacja: łagodny, SE stok szerokiego grzbietu Połoniny Caryńskiej, wysokość ok. 1130 m n.p.m. (ryc. 5).

Materiały: 1 odłupek z czarnego rogowca menilitowego z wielościenną, z przygotowaną piętka i skazą sęczkową; wymiary: 22×12×5 mm (ryc. 8:G).

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Połonina Caryńska, stan. 3

Lokalizacja: łagodny, SE stok szerokiego grzbietu Połoniny Caryńskiej, wysokość ok. 1130 m n.p.m. (ryc. 5).

Materiały: 1 złuszczonego okruch czarnego rogowca menilitowego, największy wymiar – 22 mm.

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Połonina Caryńska, stan. 4

Lokalizacja: na terasie w dolinie potoku Wołosaty, w Ustrzykach Górnych, wysokość ok. 650 m n.p.m. (ryc. 4).

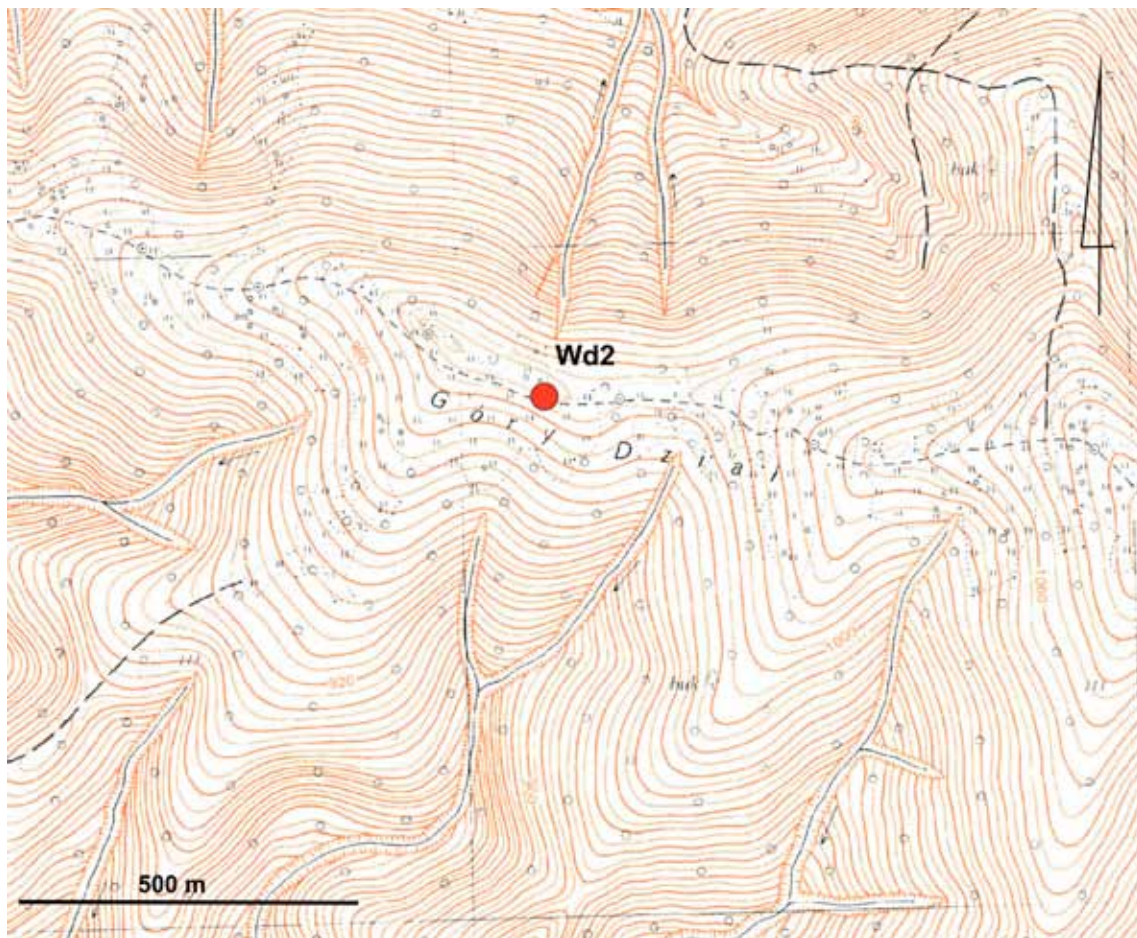
Materiały: z terenu stanowiska zebrano próbe materiału zabytkowego: 1 fragment odłupka z brunatnego radiolarytu fliszowego, dwie krawędzie nieregularnie, jednostronnie retuszowane, wymiary: 24×15×6 mm (ryc. 8:I); 1 drapacz z okruska z czarnego rogowca menilitowego nawiązujący do form pyskowatych z wnęką, retusz drapiska stromy i półstromy regularny, półkolisty, wymiary: 18×20×10 mm; 3 fragmenty łuszczeni z czarnego rogowca menilitowego, największe wymiary: 20, 12 i 12 mm; złuszczonego okruch ciemnobrunatnego rogowca menilitowego, wymiary: 26×17×7 mm.

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Połonina Caryńska, stan. 5

Lokalizacja: na terasie, powyżej terenu zabagnionego przy bezimiennym potoku wpadającym do potoku Wołosaty, wysokość ok. 660 m n.p.m. (ryc. 4).

Materiały: zebrano próbe materiału zabytkowego: 1 część wierzchołkowa wióra od rdzenia jednopiętowego z retuszem użytkowym krawędzi, wymiary: 16×10×3 mm; 1 nieregularny łuszczeń dwubiegowy z dodatkowo retuszowanymi ostrymi biegunami, wymiary

Ryc. 3. Wielki Dział, stan. 2 (Wd2). Lokalizacja stanowiska
 Abb. 3. Wielki Dział, Fst. 2 (Wd2). Lage der Fundstellen

53×29×19 mm (ryc. 8:J); 4 okruchy ze śladami łuszczenia, największe wymiary: 32, 16, 16 i 15 mm; 2 okruchy naturalne, największe wymiary: 37 i 21 mm. Wszystkie przedmioty wykonane z czarnego rogowca menilitowego.

Chronologia: późny neolit.

Połonina Caryńska, stan. 6

Lokalizacja: na łagodnym SE stoku masywu Połoniny Caryńskiej, poniżej współczesnej granicy lasu, wysokość ok. 900 m n.p.m. (ryc. 5).

Materiały: odłupek jednokierunkowy z ciemnobrunatnego surowca z białymi kropkami nawiązującego do krzemieni birczańskich, wymiary: 29×18×6 mm (ryc. 8:K).

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Połonina Caryńska, stan. 7

Lokalizacja: szeroki grzbiet połoniny osłonięty od NE garbem Kińckim o orientacji NW-SE, w pobliżu wydajnego źródła ok. 100 m na NE; wysokość ok. 1150 m n.p.m. (ryc. 5). Teren ten stanowił dogodny, naturalny schronienie przed wiatrem i zacinającym deszczem.

Materiały: złuszczonego okruch czarnego rogowca menilitowego z nieregularnym retuszem użytkowym jednej krawędzi, wymiary: 17×14×9 mm.

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Połonina Caryńska, stan. 8

Lokalizacja: szerokie siodło na grzbiecie Połoniny Caryńskiej, od NW osłonięte lokalną kulminacją, od NW pasmem skałek stanowiącym doskonałą ochronę przed wiatrem i deszczem, wysokość ok. 1220 m n.p.m. (ryc. 5). Teren ten stanowił dogodny, naturalny schronienie przed wiatrem i zacinającym deszczem.

Materiały: fragment odłupka z ciemnoszarego surowca krzemionkowego nawiązującego do krzemieni birczańskich, największy wymiar – 8 mm.

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Połonina Caryńska, stan. 9

Lokalizacja: na grzbiecie Połoniny Caryńskiej, w miejscu od SW osłoniętym grzędą skalną o wysokości do 4 m, w pobliżu źródła, wysokość ok. 1230 m n.p.m. (ryc. 5).

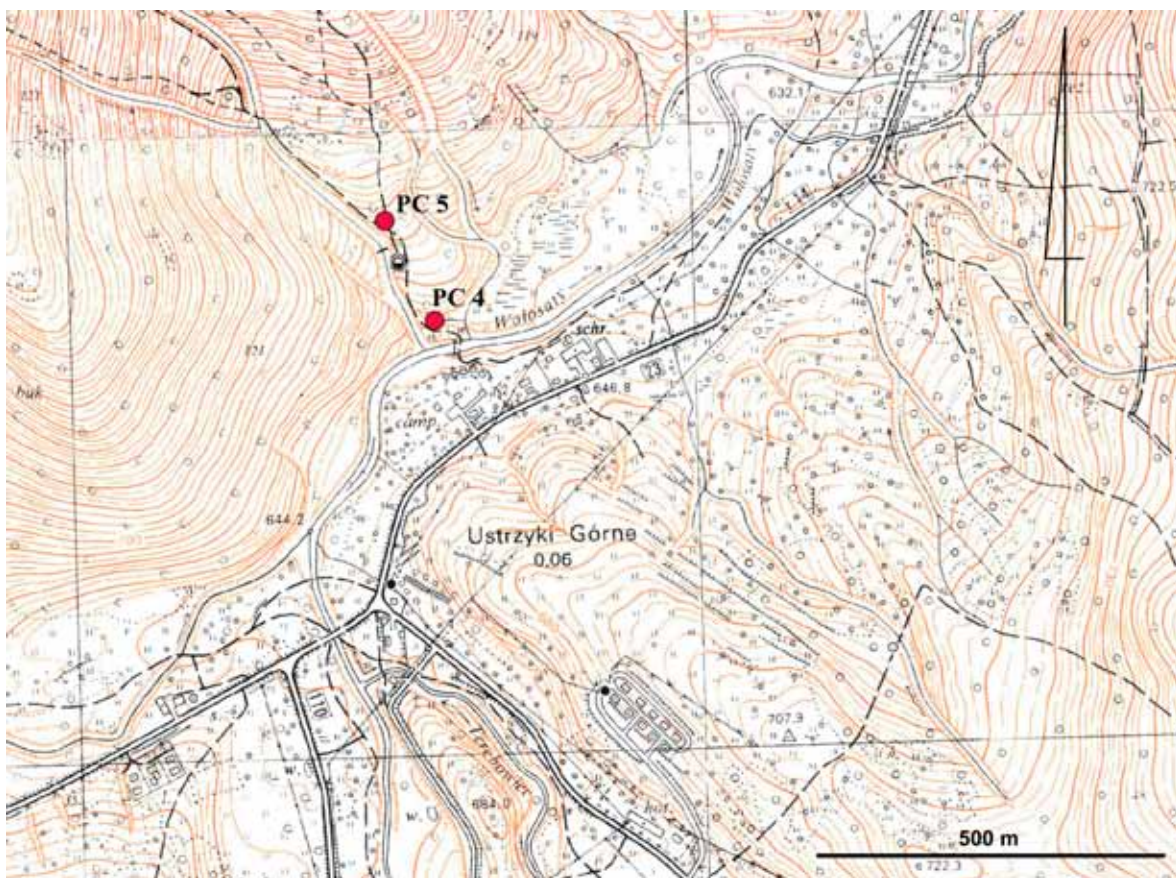
Materiały: fragment łuszczenia dwubiegunowego z czarnego rogowca menilitowego, jeden biegun ostry, drugi tępy, wymiary: 21×8×8 mm.

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Połonina Caryńska, stan. 10

Lokalizacja: szeroki grzbiet Połoniny Caryńskiej, wysokość 1240 m n.p.m. (ryc. 5).

Materiały: 1 drapacz okruchowy z naturalnego okrucha z ciemnoszarego surowca krzemionkowego nawiązującego do krzemieni bir-

Ryc. 4. Połonina Caryńska, stan. 4 i 5 (PC4, PC5). Lokalizacja stanowisk
 Abb. 4. Połonina Caryńska, Fst. 4 und 5 (PC4, PC5). Lage der Fundstellen

czańskich, drapisko nieregularne półkoliste, wymiary: 15×21×7 mm; 1 złuszczone okruch z czarnego rogowca menilitowego, największy wymiar – 17 mm.

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Wetlina, stan. 44

Lokalizacja: grzbiet kulminacyjny Połony Wetlińskiej w sąsiedztwie Roha, wysokość ok. 1200 m n.p.m.; w bezpośrednim sąsiedztwie grocików ze stanowisk Wetlina 6 i 43 (ryc. 6). Znaleźiska te lokują się na niewielkim wypłaszczeniu terenu od długości ok. 80 m; ok. 20 m na NE i ok. 10 m powyżej istnieje wydajne źródło użytkowane jako podłoże w czasach nowożytnych. Ponadto, w odległości ok. 150 m na S, ok. 30 m poniżej oraz w odległości ok. 300 m i ok. 45 m poniżej istnieją następne łatwo dostępne źródła, w tym jedno solne. Miejsce odkrycia tych stanowisk, to najbardziej naturalnie chroniony przed wiatrem obszar w strefie grzbietowej Połony Wetlińskiej. Od NE osłania go główny garb masywu połony. Jest to dogodnie, naturalne miejsce lokowania obozowisk.

Materiały: fragment skruszonego wióra z czarnego rogowca menilitowego; piętka naturalna, sęczek zniesiony; jedna krawędź ze śladami retuszu na stronie górnej, obie krawędzie skruszone, szeroki wierzchołek retuszowany drobno na stronie dolnej; wymiary: 40×19×11 mm (ryc. 8:O).

Chronologia: późny neolit.

Wetlina, stan. 46

Lokalizacja: szeroki grzbiet garbu połony w części zwanej Szare Berdo, wysokość ok. 1100 m n.p.m. (ryc. 6).

Materiały: odłupek wielokierunkowy z czarnego rogowca menilitowego; wymiary: 13×12×4 mm.

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Wetlina, stan. 47

Lokalizacja: szeroki grzbiet siodła na garbie połony pomiędzy Osadzkim Wierchem a Hnatowym Berdem; wysokość ok. 1150 m n.p.m. (ryc. 6).

Materiały: 1 łuska z nieokreślonej skały krzemionkowej, największy wymiar – 9 mm; 1 okruch naturalny ze śladami łuszczenia z czarnego rogowca menilitowego; największy wymiar – 13 mm.

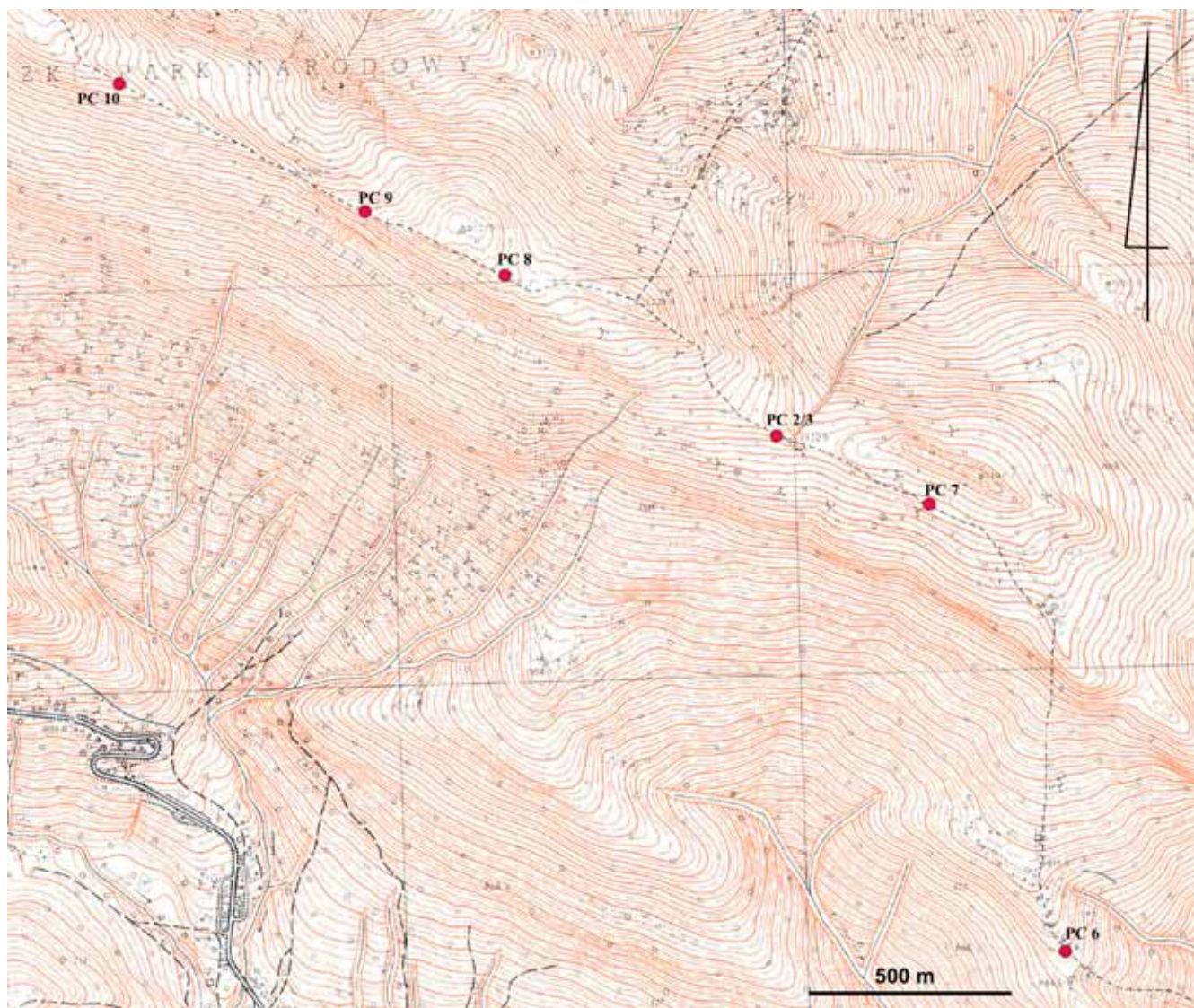
Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Wetlina, stan. 48

Lokalizacja: w bezpośrednim sąsiedztwie stanowisk Wetlina 6, 43 i 44; wysokość 1180 m n.p.m. (ryc. 6).

Materiały: 1 odłupek z czarnego rogowca menilitowego, wymiary: 15×15×4 mm; 1 łuska z czarnego rogowca menilitowego, największy wymiar – 7 mm; 1 odłupek z czarnego rogowca menilitowego, na jednej krawędzi ślady zatartego retuszu jednostronnego, wymiary: 16×13×3 mm; 3 skruszone okruchy z czarnego rogowca menilitowego ze śladami łuszczenia, największe wymiary: 13, 11 i 11 mm; 1 łuszczeń dwustronny, dwubiegunowy z piaskowca krzemionkowego, oba bieguny dodatkowo retuszowane, wymiary: 35×46×20 mm (ryc. 8:P).

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Ryc. 5. Połonina Caryńska, stan. 2/3, 6–10 (PC2/3, PC6–10). Lokalizacja stanowisk
 Abb. 5. Połonina Caryńska, Fst. 2/3, 6–10 (PC2/3, PC6–10). Lage der Fundstellen

Wetlina, stan. 49

Lokalizacja: kulminacja szerokiego grzbietu połoniny, wysokość ok. 1190 m n.p.m. (ryc. 6).

Materiały: 1 łuska, największy wymiar – 9 mm; 2 skruszone okruchy, największe wymiary: 12 i 13 mm. Wszystkie przedmioty z czarnego rogowca menilitowego.

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Wetlina, stan. 16

Lokalizacja: na zboczu doliny Górnej Solinki, na wysokości ok. 700 m n.p.m. (ryc. 7).

Materiały: 1 otoczek radiolarytu fliszowego, szarego z dwoma krawędziami nierregularnie retuszowanymi, jedna z nich fragmentarycznie obustronnie, wymiary: 34×47×11 mm (ryc. 8:L); 1 odłupkowe narzędzie nożowate z piaskowca krzemionkowego, jedna krawędź fragmentarycznie retuszowana jednostronnie, tyłec naturalny, płaski. Być może jest to złamany półtytuwr Krummesera, wymiary: 54×33×2 mm; 1 okruchowe narzędzie nożowate

z piaskowca krzemionkowego, jedna krawędź retuszowana nierregularnie dwustronnie, na jednej bocznej ścianie negatyw jednego odbitego odłupka, wymiary: 43×45×18 mm (ryc. 8:M); 1 odłupkę z czarnego rogowca menilitowego, jedna krawędź retuszowana jednostronnie i skruszona, na jednej ścianie negatyw odbicia łuszczeniowego, wymiary: 16×18×9 mm; 1 fragment skruszonego łuszczenia z czarnego rogowca menilitowego, wymiary: 18×9×8 mm (ryc. 8:N).

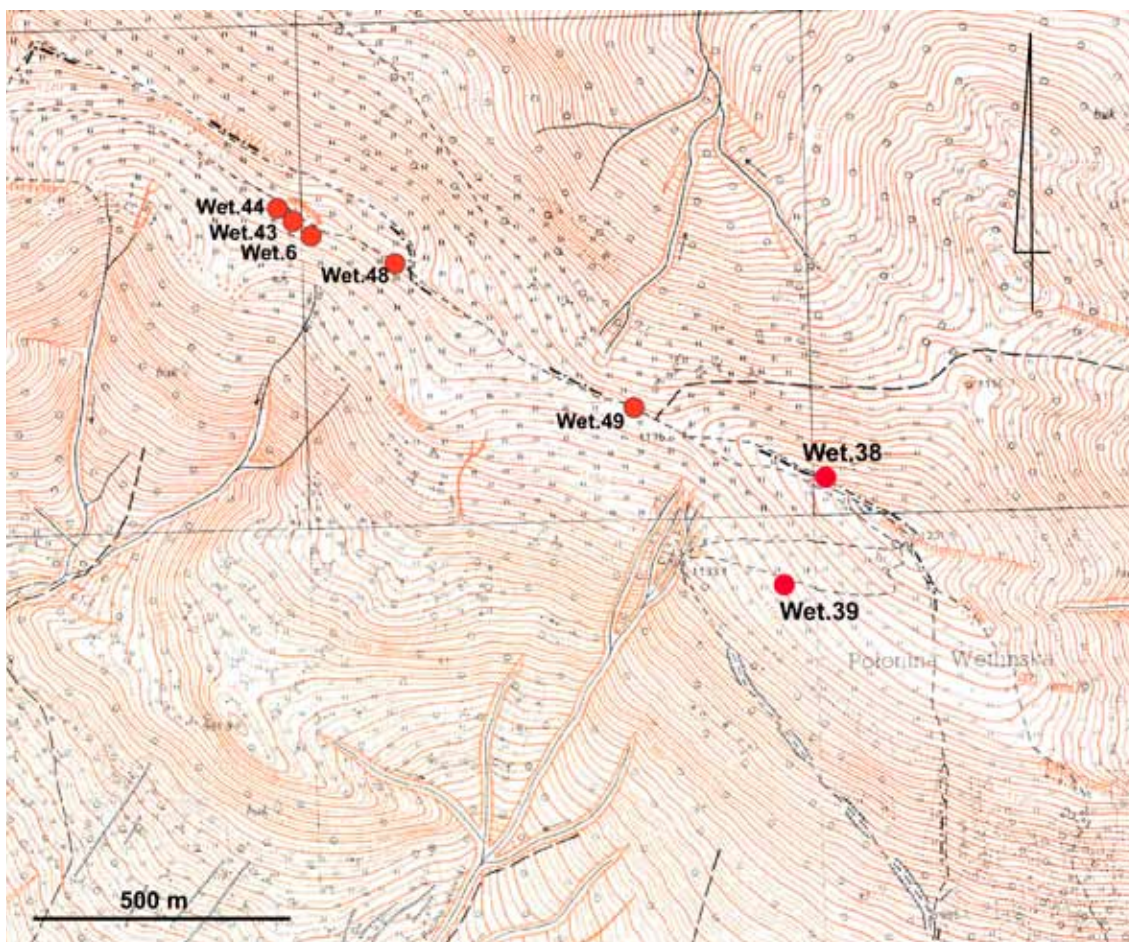
Chronologia: neolit i wczesna epoka brązu.

Wetlina, stan. 50

Lokalizacja: na W zboczu doliny, którą płynie Górna Solinka, ok. 700 m n.p.m. (ryc. 7).

Materiały: 1 narzędzie nożowate z okrucha z piaskowca krzemionkowego, jedna ze ścianek tworzy naturalny tyłec, przeciwna krawędź nierregularnie retuszowana obustronnie, wymiary: 28×27×13 mm (ryc. 8:R).

Chronologia: wczesna epoka brązu.

Ryc. 6. Połonina Wetlińska. Wetlina stan. 44, 48 i 49 (Wet. 44, Wet. 48, 49). Ostatnio odkryte stanowiska
 Abb. 6. Połonina Wetlińska. Wetlina Fst. 44, 48 und 49 (Wet. 44, Wet. 48, 49). Neulich freigelegte Fundstellen

Wetlina, stan. 51

Lokalizacja: na SW zboczu doliny, którą płynie Górna Solinka, wysokość ok. 750 m n.p.m. (ryc. 7).

Materiały: 1 rdzeń odłupkowy z płytki brunatnego radiolarytu fliszowego o grubości 17 mm, piętki naturalne na bokach płytki surowca; wymiary: 17×41×29 mm (ryc. 8:S).

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Wetlina, stan. 52

Lokalizacja: na SE stoku doliny, którą płynie Górna Solinka, wysokość ok. 700 m n.p.m. (ryc. 7).

Materiały: 1 rdzeń odłupkowy dwupiętowy z płyty piaskowca krzemionkowego o grubości 44 mm, pięty naturalne na ścianach bryły surowca, negatywy odbitych odłupków niewyraźne, zatarte, odłupki obejmowały całą węższą ściankę bryły surowca, niektóre miały postać odłupków przeniesionych; wymiary: 44×70×86 mm (ryc. 8:T).

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Wetlina, stan. 53

Lokalizacja: W zbocze doliny, którą płynie Górna Solinka, wysokość ok. 690 m n.p.m. (ryc. 7).

Materiały: rdzeń zaczątkowy lub okruch kwarcytu, ślady rdzienia od jednej krawędzi na jednej ścianie surowca, na drugiej

ścianie zniszczone negatywy odbitych odłupków, jedna krawędź boczna ze śladami retuszu, skruszona, wymiary: 42×30×19 mm (ryc. 8:U).

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Mała Rawka, stan. 1

Lokalizacja: szeroki grzbiet Małej Rawki, w strefie obecnej połoniny; ok. 1250 m n.p.m. (ryc. 2).

Materiały: otoczek kwarcytu (skała niemiejskowa) bez wyraźnych śladów użytkowania; największa średnica – 15 mm.

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Mała Rawka, stan. 2

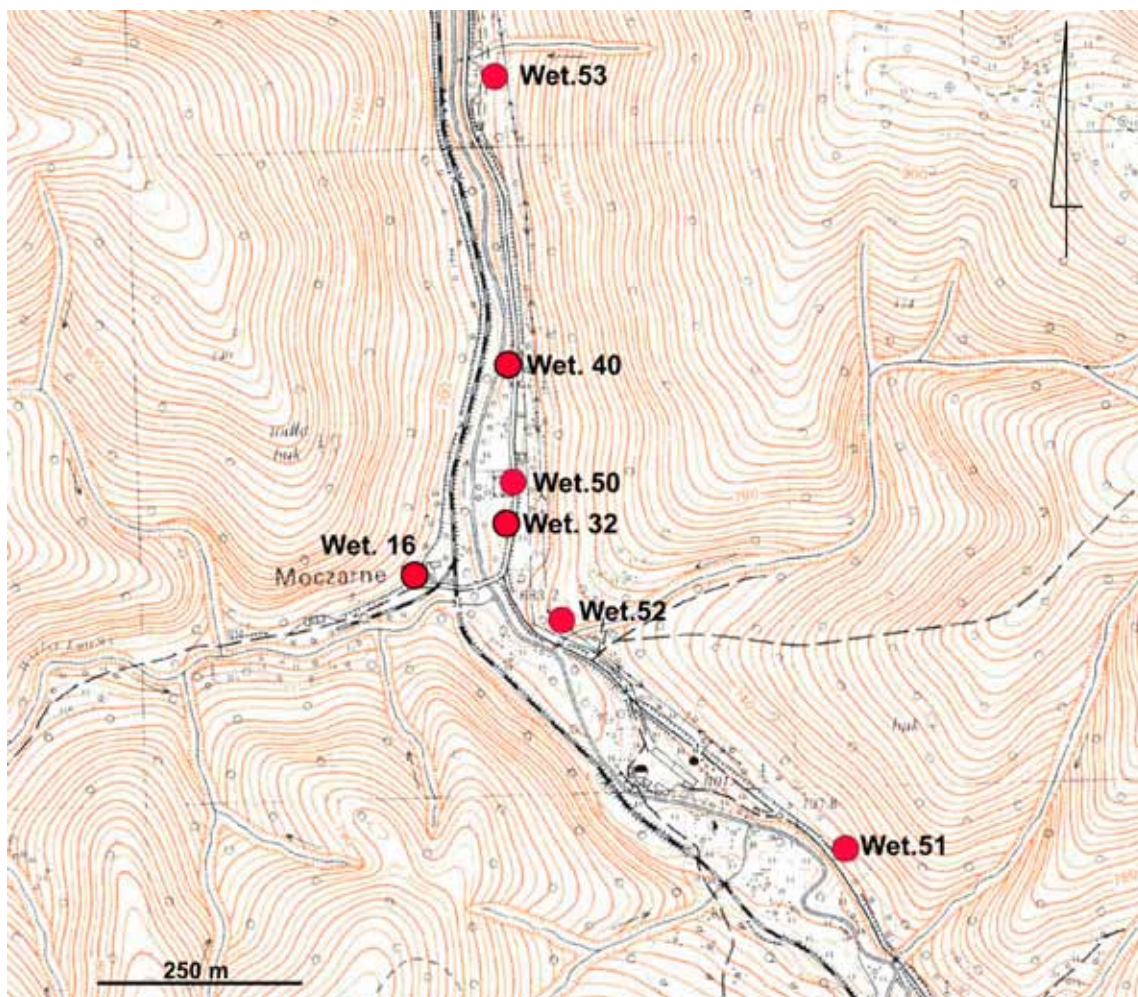
Lokalizacja: szeroki grzbiet Małej Rawki, w strefie obecnej połoniny; ok. 1260 m n.p.m. (ryc. 2).

Materiały: 1 skruszony okruch czarnego rogowca menilitowego ze śladami łuszczenia; największy wymiar – 28 mm; 1 okruch czarnego rogowca menilitowego ze skruszoną jedną krawędzią i jedną ścianką, największy wymiar – 30 mm (ryc. 8:E).

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Mała Rawka, stan. 3

Lokalizacja: na grzbiecie w strefie podszczytowej, wysokość ok. 1270 m n.p.m. (ryc. 2).

Ryc. 7. Moczarne. Wetlina stan. 16, 50–53 (Wet. 16, Wet. 50–53). Ostatnio odkryte stanowiska i nowe materiały ze stan. 16
 Abb. 7. Moczarne. Wetlina Fst. 16, 50–53 (Wet. 16, Wet. 50–53). Neulich freigelegte Fundstellen und neue Materialien aus der Fst. 16

Materiały: fragment odłupka ze skały krzemionkowej z jedną krawędzią fragmentarycznie retuszowaną jednostronnie, wymiary: 22×18×4 mm (ryc. 8:F).

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Mała Rawka, stan. 4

Lokalizacja: na garbie w strefie podszczytowej, wysokość ok. 1250 m n.p.m. (ryc. 2).

Materiały: fragment odłupka lub wióra z czarnego rogowca menilitowego, wymiary: 18×13×6 mm.

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Wielka Rawka, stan. 1

Lokalizacja: strefa kulminacyjna szerokiego grzbietu Wielkiej Rawki, wysokość ok. 1300 m n.p.m. (ryc. 2).

Materiały: odłupek ze spatynowanego surowca krzemionkowego z podstawą retuszowaną półstromo na stronie górnej, wymiary: 27×37×9 mm.

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

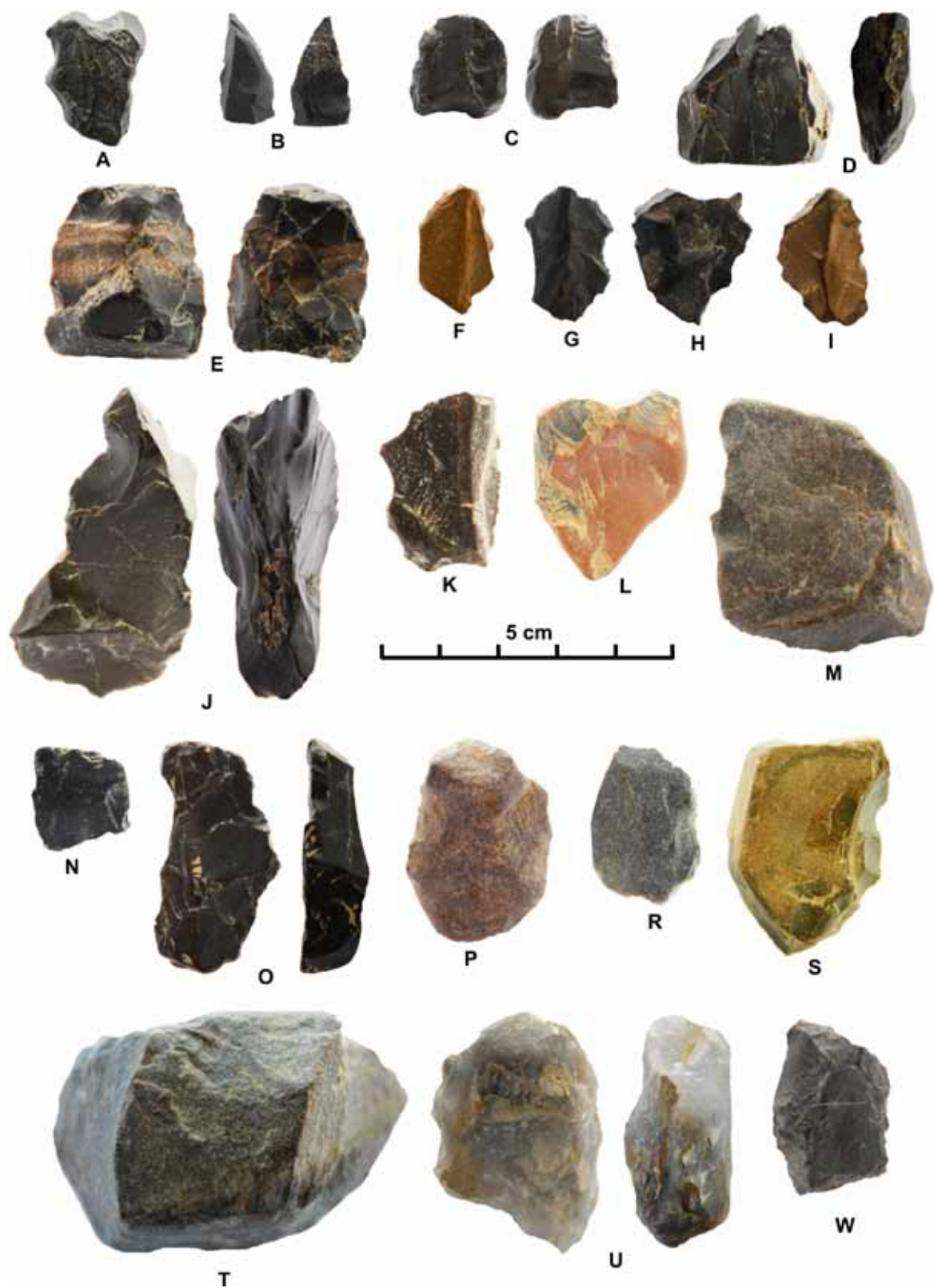
Wielka Rawka, stan. 2

Lokalizacja: na szerokim grzbiecie w strefie podszczytowej Wielkiej Rawki, wysokość ok. 1300 m n.p.m. (ryc. 2).

Materiały: 1 fragment złuszczonego okrucha z jedną krawędzią dość regularnie retuszowaną jednostronnie, wymiary: 30×18×12 mm (ryc. 8:W); 1 fragment odłupka częściowo z powierzchnią naturalną, wymiary: 15×13×5 mm. Oba przedmioty z czarnego rogowca menilitowego.

Chronologia: późny neolit/wczesna epoka brązu.

Ryc. 8. Materiał zabytkowy: A – Bukowe Berdo, stan. 1; B – Bukowe Berdo, stan. 2; C – Bukowe Berdo, stan. 2; D – Bukowe Berdo, stan. 3; E – Mała Rawka, stan. 1; F – Mała Rawka, stan. 3; G – Połonina Caryńska, stan. 2; H – Połonina Caryńska, stan. 3; I – Połonina Caryńska, stan. 4; J – Połonina Caryńska, stan. 5; K – Połonina Caryńska, stan. 6; L – Wetlina, stan. 16; M – Wetlina, stan. 16; N – Wetlina, stan. 16; O – Wetlina, stan. 44; P – Wetlina, stan. 48; R – Wetlina, stan. 50; S – Wetlina, stan. 51; T – Wetlina, stan. 52; U – Wetlina, stan. 53; W – Wielka Rawka, stan. 2 (fot. Z. Maj, A. Pelisiak)

Abb. 8. Fundmaterial: A – Bukowe Berdo, Fst. 1, B – Bukowe Berdo, Fst. 2; C – Bukowe Berdo, Fst. 2; D – Bukowe Berdo, Fst. 3; e – Mała Rawka, Fst. 1; F – Mała Rawka, Fst. 3; G – Połonina Caryńska, Fst. 2; H – Połonina Caryńska, Fst. 3; I – Połonina Caryńska, Fst. 4; J – Połonina Caryńska, Fst. 5, K – Połonina Caryńska, Fst. 6; L – Wetlina, Fst. 16; M – Wetlina, Fst. 16; n – Wetlina, Fst. 16; O – Wetlina, Fst. 44; p – Wetlina, Fst. 48; R – Wetlina, Fst. 50; S – Wetlina, Fst. 51; T – Wetlina, Fst. 52; U – Wetlina, Fst. 53; W – Wielka Rawka, stan. 2 (Fot. Z. Maj, A. Pelisiak)

Odkryte stanowiska lokują się w różnych strefach krajobrazu. Większość z nich zarejestrowano w obrębie połonin, w strefie sub-alpejskiej (T. Winnicki, B. Zemanek 2009, s. 54), na wysokości 1000–1300 m n.p.m., w strefach licznych źródeł (A. Łajczak 2010). Takim położeniem charakteryzują się znaleziska z masywu Bukowego Berda (Bukowe Berdo, stan. 1–4), Wielkiego Działu (Wielki Dział, stan. 1 i 2), masywu Połoniny Caryńskiej (Połonina Caryńska, stan. 2/3, 7–10), masywów Wielkiej i Małej Rawki (Wielka Rawka, stan. 1 i 2, Mała Rawka, stan. 1–4) oraz masywu Połoniny Wetlińskiej (Wetlina, stan. 44, 46–49). Nieco niższą lokalizację (ok. 900 m n.p.m.), tuż poniżej współczesnej granicy lasu, ma stanowisko z masywu Połoniny Caryńskiej, oznaczone jako Połonina Caryńska, stan. 6. Na wysokości 600–800 m n.p.m. lokują się stanowiska z masywu Połoniny Caryńskiej oznaczone jako Połonina Caryńska, stan. 4 i 5 oraz z rejonu Moczarnego, oznaczone jako Wetlina, stan. 16 i 50–53.

Poza nowożytnymi fragmentami ceramiki z Bukowego Berda, stan. 4, wszystkie pozostałe stanowiska mają metrykę pradziejową. W większości, odkryte materiały nie stwarzają wystarczających podstaw do ich dokładnego datowania. Typologicznie, znaczna ich część nawiązuje do tzw. inwentarzy typu orawskiego (P. Valde-Nowak 1986). Za takie można uznać okruchy negatywowe i retuszowane (Bukowe Berdo, stan. 1, 2; Wielki Dział, stan. 1, 2; Połonina Caryńska, stan. 3, 7; Wetlina 47, 49), łuszczenie (Bukowe Berdo, stan. 2, 3; Połonina Caryńska, stan. 9), odłupki (Połonina Caryńska, stan. 2, 6, 8; Wetlina, stan. 46), łuski (Wetlina, stan. 47, 49), drapacze z okruców (Połonina Caryńska, stan. 10). Przedmioty te wykonane są z rogowca menilitowego lub z surowca krzemionkowego nawiązującego do krzemieni birczańskich. Ich chronologię można lokować w bardzo szerokich ramach chronologicznych, tj. późnego neolitu i epoki brązu.

Znaleziska z rejonu Moczarnego (Wetlina, stan. 50–53) mają cechy wytwórczości typowej dla wczesnej epoki brązu (J. Kopacz 2001; J. Kopacz, P. Valde-Nowak 1987). Należy jednak zaznaczyć, iż wyroby z piaskowca krzemionkowego rejestrowano również w kontekstach późnoneolitycznych (P. Jarosz, J. Machnik, H. Mačalová, P. Włodarczyk 2008; J. Machnik, H. Mačalová, K. Tunia, P. Jarosz 2008), co nie wyklucza takiej chronologii niektórych z tych zabytków. Wczesnobrązową metrykę ma fragment półwytworu Krummessera z Wetliny, stan. 16, narzędzia typowego dla tego okresu (J. Kopacz 2011). Natomiast, bez większych wątpliwości w ramach późnego neolitu można datować wiór retuszowany z Połoniny Wetlińskiej (Wetlina, stan. 44).

Odrębnego omówienia wymagają stanowiska oznaczone jako Połonina Caryńska, stan. 4 i 5, oraz Wetlina, stan. 16 i 48. Na stanowiskach z Połoniny Caryńskiej zarejestrowano na powierzchni stosunkowo liczne materiały zabytkowe. Nie jest wykluczone, iż w obu wypadkach mamy do czynienia ze skumulowaniem w tym samym miejscu materiałów różnocy-

sowych, tak neolitycznych (wiór retuszowany ze stanowiska Połonina Caryńska 5), jak i z wczesnej epoki brązu. Uzasadnione wątpliwości co do homogeniczności, można sformułować również w stosunku do materiałów z Wetliny, stan. 16. Metrykę wczesnobrązową ma fragment Krummessera. Inne formy, tj. retuszowany otoczek radiolarytu fliszowego oraz odłupek z rogowca menilitowego z retuszowaną jedną krawędzią również nawiązują do krzemieniarstwa tego okresu. Natomiast łuszczenie jest formą uniwersalną, a jego jednoznaczne i precyzyjne datowanie nie jest możliwe.

Stanowisko Wetlina 48 ulokowane jest na Połoninie Wetlińskiej w bezpośrednim sąsiedztwie miejsca odkrycia dwóch grocików sercowatych (Wetlina, stan. 6 i 43) (A. Pelisiak 2016a; A. Pelisiak, Z. Maj, Ł. Bajda 2015). W istocie wszystkie te stanowiska mogą być pozostałością jednego obozowiska. Materiały ze stanowiska Wetlina 48 nie mają jasnego wyrazu chronologicznego. Mając na uwadze wspomniane grociki nie można w tym inwentarzu wykluczyć elementu późnoneolitycznego. Za najbardziej prawdopodobną należy jednak uznać niehomogeniczność tego zbioru z możliwymi elementami neolitycznymi i wczesnobrązowymi.

Początki aktywności człowieka w Bieszczadach Wysokich są zbieżne w czasie z ważnymi przekształceniami społeczno-ekonomicznymi na dużych obszarach Europy (J. Kruk, S. Milisauskas 1999, s. 133; S. Milisauskas, J. Kruk 2011a; 2011b; A. Pelisiak 2013b; 2014a; 2016e; w druku) oraz zmianami klimatycznymi (A. Pelisiak 2016b). Wszystkie odkryte stanowiska lokują się w sąsiedztwie źródeł solnych (A. Pelisiak 2015) oraz w pobliżu wychodni surowców krzemionkowych (A. Pelisiak 2016d; P. Valde-Nowak 1991; 1995a; 1995b). Uwzględniając szeroki kontekst zdarzeń w Europie w drugiej połowie IV i w III tys. BC uzasadnione jest stwierdzenie, iż są one archeologicznym odzwierciedleniem sezonowych, górskich wypasów. Taka hipoteza, odnośnie wysokich partii wschodniej części Polskich Karpat była wielokrotnie formułowana w literaturze (A. Pelisiak 2013a; 2013b; 2014a; 2016a; 2016b; 2016d; w druku). Nie jest wykluczone, iż z podobnymi praktykami gospodarczymi w późnym neolicie łączą się również znaleziska z innych części Karpat (P. Valde-Nowak 2008; 2010; P. Valde-Nowak, A. Tarasiński 2006). Sezonowe wypasy w górach europejskich są potwierdzone przez liczne materiały z przedgórze alpejskiego (T.L. Kienlin, P. Valde-Nowak 2004; P. Valde-Nowak, T.L. Kienlin 2002) i z Alp wysokich (F. Mocchi, S. Tzortzis, J.M. Palet-Martinez, M. Segard, K. Walsh 2006; K. Walsh, F. Mocchi 2011; K. Walsh, F. Mocchi, J. Palet-Martinez 2007).

Materiały późnoneolityczne i z epoki brązu z Bieszczadów Wysokich, aczkolwiek dość skromne ilościowo, kryją w sobie duży potencjał poznawczy. Dobrze korespondują z informacjami palinologicznymi odnośnie do zapisu aktywności człowieka w bieszczadzskich diagramach pyłkowych. Wpisują się w trendy gospodarcze o zasięgu znacznie szerszym niż Karpaty czy Europa środkowa.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Jarosz P., Machnik J., Mačalová H., Włodarczak P.
2008 Wyniki archeologicznych badań wykopaliskowych kurhanu nr 3 w Hankovcach, stanowisko 1, okr. Bardejov, [w:] Machnik J. (red.), *Archeologia i środowisko naturalne Beskidu Niskiego w Karpatach. Część II. Kurimská Brázda*, Prace Komisji Prehistorii Karpat, t. 4, Kraków, s. 265–291.
- Kienlin T.L., Valde-Nowak P.
2004 Neolithic transhumance in the Black Forest Mountains, SW Germany, "Journal of Field Archaeology", t. 29, s. 29–44.
- Kopacz J.
2001 *Początki epoki brązu w strefie karpackiej w świetle materiałów kamiennych*, Kraków.
2011 Krummesser – Périphéries des des industries lithique ailées, AAC, t. 46, s. 61–82.
- Kopacz J., Valde-Nowak P.
1987 Episznurowy przykarpacki krąg kulturowy w świetle materiałów kamiennych, APolski, t. 32, s. 41–78.
- Kruk J., Milisauskas S.
1999 *Rozkwit i upadek społeczeństw rolniczych neolitu*, Kraków.
Łajczak A.
2010 Uproszczona mapa hydrograficzna w skali 1: 50000, [w:] *Plan ochrony BdPN. Operat ochrony przyrody nieożywionej. Warunki wodne*, Kraków.
- Machnik J., Mačalová H., Tunia K., Jarosz P.
2008 Kurhan nr 34 kultury ceramiki sznurowej w miejscowości Hankowce, okr. Bardejov, stanowisko 1, [w:] Machnik J. (red.), *Archeologia i środowisko naturalne Beskidu Niskiego w Karpatach. Część II. Kurimská Brázda*, Prace Komisji Prehistorii Karpat, t. 4, Kraków, s. 157–186.
- Milisauskas M., Kruk J.
2011a Middle Neolithic/Early Copper Age, Continuity, Diversity and Greater Complexity, 5500/5000–3500 BC, [w:] Milisauskas S. (ed.), *European Prehistory. A Survey*. New York–Dordrecht–Heidelberg–London, pp. 223–292.
2011b Late Neolithic/Late Copper Age 3500–2200 BC, [w:] Milisauskas S. (ed.), *European Prehistory. A Survey*, New York–Dordrecht–Heidelberg–London, pp. 293–325.
- Mocci F., Tzortzis S., Palet-Martinez J. M., Segard M., Walsh K.
2006 Peuplement, pastoralisme et modes d'exploitation de la moyenne et haute montagne depuis la préhistoire dans le Parc national des Ecrins (vallées du haut Champsaur et de Freissinières, Hautes-Alpes), [w:] Boudet A., Verdin F. (red.), *Territoire et Paysages de l'âge du Fer au Moyen-Age, Mélanges offerts à Philippe Leveau*, Bourdeaux, p. 197–212.
- Pelisiak A.
2013a Pojedyncze przedmioty kamienne a strefy aktywności osadniczej i gospodarczej w neolicie we wschodniej części Karpat Polskich, MSROA, t. 34, s. 19–33.
2013b Man and mountains. Settlement and economy of Neolithic communities in the Eastern part of the Polish Carpathians, [w:] Włodarczak P., Kadrow S. (eds.), *Environment and Subsistence – Forty Years After Janusz Kruk's "Settlement Studies..."*, Rzeszów–Bonn, pp. 225–244.
2014a Settlement, Economy and Climate between 3200 and 2500 BC: Late Neolithic Transformations in South-Eastern Poland, [w:] Kienlin T.L., Valde-Nowak P., Korczyńska M., Capenberg K., Ociepa J. (eds.), *Settlement, Communication and Exchange Around the Western Carpathians. International Workshop Held at the Institute of Archaeology*, Oxford, pp. 143–158.
- 2014b Nowe znaleziska z neolitu i początków epoki brązu z polskich Bieszczadów Wysokich, rejon Wetlina–Moczarnie, WA, t. 65, s. 212–217.
2015 Salt water springs and the exploitation of the Eastern Polish Carpathians in the Late Neolithic Period, [w:] Czarniak K., Kolenda J., Markiewicz M. (red.), *Szkice Neolityczne*, Wrocław, s. 285–300.
2016a Nowe znaleziska z neolitu i wczesnej epoki brązu z polskich Bieszczadów Wysokich, MSROA, t. 37, s. 293–298.
2016b Economic and Social Changes and Climate between 3200 and 2500 BC. Late Neolithic Transformations in Southeastern Poland, [w:] Biehl P.F., Nieuwenhuys O.P. (ed.), *Climate and Cultural Change in Prehistoric Europe and the Near East*, IEMA Proceedings 6, New York, s. 237–256.
2016c Siliceous raw material from Bieszczady Mountains. Sources and use, APolona, t. 54, s. 7–16.
2016d The Late Neolithic and Early Bronze Age human activity in the Bieszczady Mts. (south-east Poland), [w:] Pelisiak A., Nowak M., Astalos C. (red.), *People and the mountains – entering into the new landscapes*, Oxford (in print).
2016e The beginnings of mobile husbandry in the Mountain Periphery of Southeastern Poland, [w:] Furholt M., Grossmann R., Szmyt M. (red.), *Transitional Landscapes? The 3rd Millennium BC in Europe*, Human development in landscapes 9, Kiel, s. 209–227.
- w druku
Mountains periphery of human activity in the Late Neolithic. The case of High Bieszczady Mts., PMMAiE.
- Pelisiak A., Maj Z.
2013 New Neolithic and Early Bronze Age Finds from the Bieszczady Mountains (Wetlina River Valley and its surroundings), AAC, t. 49, s. 199–206.
Pelisiak A., Maj Z., Bajda Ł.
2015 First sites of Corded Ware culture from high part of the Bieszczady Mountains (south east Poland), MSROA, t. 36, s. 19–24.
Parczewski M., Pelisiak A., Szczepanek K.
2013 Bieszczady Zachodnie w pradziejach i średniowieczu w świetle danych archeologicznych oraz palinologicznych, MSROA, t. 33, s. 9–42.
2016 Bieszczady Zachodnie w pradziejach i średniowieczu w świetle danych archeologicznych oraz palinologicznych, [w:] Wolski J. (red.), *Bojkowszczyzna zachodnia – wczoraj, dziś i jutro*, vol. 1 (= Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences, Monografie 170), Warszawa, s. 329–374.
- Ralska-Jasiewiczowa M.
1972 Remarks on the Late-Glacial and Holocene History of Vegetation in the Eastern Part of Polish Carpathians, "Berichte der Deutschen Botanischen Gesellschaft", t. 85, s. 101–112.
1980 *Late-Glacial and Holocene Vegetation of the Bieszczady Mts. (Polish Eastern Carpathians)*, Warszawa.
- Valde-Nowak P.
1986 Inventaire des Orawa-Typus und ihre Bedeutung in der Bezeichnung der Besiedlung aus der Frühbronzezeit in der Karpaten, [w:] *Urzeitliche und Frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten*, Nitra, s. 115–123.
1988 *Etapy i strefy zasiedlenia Karpat polskich w neolicie i na początku epoki brązu*, Wrocław.
1991 Menilite hornstone deposits and their prehistoric exploitation, AAC, t. 30, s. 55–86.

- 1995a Stone sources from the North-Carpathian province in the Stone and Early Bronze Ages, *APolona*, t. 33, s. 111–118.
- 1995b PL 21 Ropa, Nowy Sącz Province. Early Bronze Age hornstone mine at Ropa, site 2 (Polish West Carpathians), *APolona*, t. 33, s. 532–533.
- 2008 Isolated grave of the Baden Culture from the Polish Beskidy Mts., [w:] Furholt M., Szmyt M., Zastawny A. (red.), *The Baden Complex and the Outside World* (= Studien zum Archäologie in Ostmitteleuropa, t. 4), Bonn, s. 139–145.
- 2010 Karpacki tranzyt a interior w epoce kamienia, [w:] Gancarski J. (red.), *Transkarpackie kontakty kulturowe w epoce kamienia, brązu i wczesnej epoce żelaza*, Krosno, s. 53–60.
- Valde-Nowak P., Kienlin T.L.
- 2002 Neolithische Transhumanz in der Mittelgebirgen: Ein Survey im westlichen Schwarzwald, „Praehistorische Zeitschrift“, t. 77, s. 29–75.
- Valde-Nowak P., Tarasiński A.
- 2006 A site of Baden culture in the Middle Beskid Mountains, *AAC*, t. 41, s. 69–83.
- Walsh K.F., Mocci F.
- 2011 Mobility in the Mountains: Late Third and Second Millennia Alpine Societies’ Engagements with the High-Altitude Zones in the Southern French Alps, “European Journal of Archaeology”, t. 14, s. 88–115.
- Walsh K., Mocci F., Palet-Martinez J.
- 2007 Nine thousand years of human/landscape dynamics in a high altitude zone in the southern French Alps (Parc National des Ecrins, Hautes-Alpes), “Prehistoria Alpina”, t. 42, s. 9–22.
- Winnicki T., Zemanek B.
- 2009 *Przyroda Bieszczadzkiego Parku Narodowego*, Ustrzyki Dolne.

Andrzej Pelisiak

Neolithische und bronzezeitliche Materialien aus dem oberen Bieszczady-Gebirge. Grabungskampagne 2016

Zusammenfassung

Die Geländebegehungen, die 2016 im oberen Bieszczady-Gebirge durchgeführt wurden, umfassten vor allem das Gebiet von Połonina Caryńska und Połonina Wetlińska, wie auch die Gipfel Wielka und Mała Rawka, den Gebirgszug Mały Dział und die Siedlung Moczarne. Sie waren eine Fortsetzung der Geländearbeiten im Rahmen des Forschungsprojekts (Beginn 2013), das die menschliche Tätigkeit in der Urgeschichte in dem oberen Bieszczady-Gebirge unter die Lupe nahm. Während der 2016 durchgeführten Prospektion wurden 29 neue archäologische Fundstellen freigelegt, an denen vor allem vereinzelte aus diversen Kieselgesteinen gefertigte Gegenstände aufgespürt wurden. Bis auf eine Fundstelle (Bukowe Berdo, Fst.

4 – neuzeitliche Materialien) werden alle anderen Fundplätze ins Neolithikum und in die Frühbronzezeit datiert. Diese Funde wurden in unterschiedlichen Landschaftszonen freigelegt, vor allem aber in der subalpinen Zone auf der Höhe von 1000–1300m ü. d. M. Diese Materialien sind als archäologische Spuren des saisonalen Viehweidens im späten Neolithikum und in der Frühbronzezeit im oberen Bieszczady-Gebirge zu deuten. Sie korrespondieren gut mit den pollenologischen Informationen über die menschliche Tätigkeit im Neolithikum und in der Bronzezeit auf diesen Gebieten, die den Pollendiagrammen aus Tarnawa Wyzna, Smerek und Wołosate zu entnehmen sind.